

FRAZEOLOGIZMLARNI LINGVOKULTUROLOGIK JIHATDAN O'RGANILISHIDA O'RGANILISHIDA TILSHUNOSLARNING MULOHAZALARI

Maqsudova Shaxnozaxon

tayanch doktoranti

10.00.06

e-mail: egkuknen@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqola frazeologizmlarni o'rganishida madaniyatni o'rni, xalqlarning urf odatlari va madaniy kodlarining ahamiyati muhimligini ta'kidlab o'tadi. Bunga juda ko'p rus tilshunoslari juda ko'p nazariy jihatdan o'z fikr mulohazalarini aytib o'tishgan. Ulardan iz qoldirgani bu A. V. Kunin, Viktor V. Vinogradov, V. N. Teliyaning hissalarini katta. Maqolada ularning qarashlari keltiriladi.*

Kalit so'zlar: *lingvo-madaniy; madaniy xususiyatlar; madaniy ma'lumotlar; frazeologik tasvir, xarakterni ifodalovchi idiomalar; madaniy kod;*

Абстрактный: *В данной статье подчеркивается важность места культуры, обычаев и культурных кодов народов в изучении фразеологизмов. Многие российские лингвисты высказали свое мнение по этому поводу с теоретической точки зрения. На них оставили след работы А. В. Кунина, Виктора В. Виноградова, В. Н. Телия. В статье представлены их взгляды.*

Ключевые слова: *лингвокультурологический; культурные особенности; культурная информация; фразеологический образ, фразеологизмы, выражающие характер; культурный код;*

Abstract: *This article emphasizes the importance of the place of culture, customs and cultural codes of peoples in the study of phraseologisms. Many Russian linguists have expressed their opinions on this from a theoretical point of view. A. V. Kunin, Viktor V. Vinogradov, V. N. Telia's contributions left a mark on them. The article presents their views.*

Key words: *linguistic-cultural; cultural characteristics; cultural information; phraseological image, idioms expressing character; cultural code;*

Tilshunoslikda ayni jarayonida madaniyat, lingvokulturologiya tushunchasining tahliliga e'tibor bermasdan turib, til qirralarini ochib berish, qiyin masala hisoblanadi. Ayniqsa nutqni rang barangligida juda kata ahamiyat kasb etadigan frazeologik birliklarni taqqoslash jarayonida ikki tilning madaniyati, urf odatlari, yashash tarzini hisobga olmasdan turib tahlil qilish mumkin emas.

Bir nechta tillarning lingvistik birliklariga o'xshash ravishda, xarakterni ifodalovchi frazeologik birliklar ingliz tilida ko'plab tadqiqotlarda qo'llanilgan. Lekin, lingvistik madaniyatni tushunish uchun bu borada juda kam tadqiqotlar olib borildi. Xarakter iboralarining ahamiyati xalq madaniyati va milliy xususiyatlarni ifodalaydi. Til ijodkorligi ko'p jihatdan so'zlovchilar tomonidan tilning mahalliy kontekstual maqsadlarda qanday ishlatilishiga bog'liq. Ushbu izlanish orqali o'zbek va ingliz frazeologik birliklarining

milliy-madaniy o'ziga xosligini o'rganishda qo'llaniladigan lingvokulturologik yondashuvni ko'rib chiqamiz

Asosiy qiyinchiliklardan biri - idiomadan to'g'ri foydalanish. Yana bir qiyinchilik – bu idioma berilgan kontekstga mos kelishi yoki kelmasligi. Agar ona tili bo'lmagan kishi frazemalarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilishga harakat qilsa, ba'zi bir muammolar kelib chiqishi mumkin. Ma'lum bir madaniyatning dunyoqarashining aks ettirilishining ifodalanganligiga ko'ra. Ularning madaniyatlari o'rtasida umumiy til yo'qligi sababli tinglovchini chalkashtirib yuboradi. Hech narsa aniq emas noto'g'ri, lekin qandaydir tarzda ona tilida so'zlashuvchilar o'zlarini bu tarzda ifoda etmasliklarini bilishadi.

Mutaxassislar ta'kidlaganidek “xalqning madaniyati va mentaliteti haqidagi ma'lumotlarning eng qimmatli manbasi frazeologizmlar, metaforalar, ramzlardir. Ularda asotirlar, afsonalar, urf-odatlar go'yoki konservatsiyalangan holatda bo'ladi”.

Ularni juda ko'p tadqiqotchi, tilshunoslar madaniyatga bog'lashni ma'qul ko'rishgan. Bu haqida ko'plab rus tilshunoslari izlanishlar olib brogan. Shu xususda, rus frazeologik an'anasining asoschisi Viktor V. Vinogradov o'z asarlarida bu muammoni ko'rib chiqdi. Rossiya Fanlar akademiyasining Tilshunoslik institutida amalga oshirilgan izlanishlarga ko'ra, olim avvalroq Aleksandr A. Potebnya (1914) tomonidan bildirilgan fikrlarga muvofiq, rus tilida o'ziga xos madaniy ma'noga ega so'zlar, ya'ni turli ramziy ma'nolarni anglatuvchi va hatto madaniy ramz vazifasini ham bajarishi mumkin bo'lgan so'zlar mavjudligini ta'kidlagan. Vinogradov o'z asarlarida rus frazeologizmlarining madaniy manbalarini tahlil qilishga, ularning rivojlanish va qo'llanish tarixiga alohida e'tibor bergan. O'z asarlarida bir nechta tadqiqotchilarni bu sohaga qo'shgan hissasi haqida izohlar bergan. Vinogradovning tadqiqotlari, shuningdek, uning o'tmishdoshlari asarlariga asoslanib, rus frazeologik an'anasi 1930-yillarning oxiri va 1990-yillarning boshlarigacha ko'plab taniqli rus olimlarining qo'shgan katta hissasi tufayli rivojlandi, ular madaniy-ma'rifiy tadqiqotlarga turli yondashuvlarni ishlab chiqishni boshladilar. frazeologizmlarning milliy va madaniy-tarixiy jihatlari, masalan: B. A. Larin (1956), V. L. Arxangelskiy (1964), A. V. Kunin (1964), I. I. Chernisheva (1970), G. L. Permyakov (1970), L. Rozon (1971), 1971),), A. I. Fedorov (1973), N. I. Tolstoy (1973), V. P. Jukov (1975), R. N. Popov (1976), V. G. Gak (1977), Yu. A. Gvozdev (1977), A. D. Rayxshteyn (1980), V. G. Kostomarov & E. M. Vereshchagin (1982), E. M. Soloduxo (1982), Yu. P. Solodub (1985) va boshqalar. Natijada, Moskva, Sankt-Peterburg, Qozon, Kostroma, Magnitogorsk, Novosibirsk, Oryol, Pskov, Rostov, Tula, Velikiy Novgorod, Vladimir, Volgograd, Voronej va boshqalarda bir qator frazeologik tadqiqotlar ilmiy markazlari paydo bo'ldi. Shunday qilib, ko'rib chiqilayotgan davrning rus frazeologik an'anasi turli frazeologik maktablar vakillarini frazeologiyaning lingvo-madaniy o'ziga xosliklarini o'rganish bo'yicha o'z tadqiqot dasturlari bilan birlashtirdi.

Natijada, birlashgan ilmiy sa'y-harakatlar va frazeologiya sohasida olib borilgan ko'p ishlar tufayli 1990-yillarning boshlarida madaniyat va frazeologiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni turli nazariy-uslubiy jihatdan tadqiq qilishga qaratilgan bir qancha yo'nalishlar jadal rivojlandi.

Bu sohaga yana bir lingvokulturologik yondashib, o'z maktabini yaratgan professor Veronika N. Teliya (1930–2011). Frazeologiyaga bunday yondashuv zamonaviy rus

frazeologiyasining eng so'nggi va tez rivojlanayotgan tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.. Ushbu yondashuvni ishlab chiqish 1990-yillarning boshlarida Moskvadagi Rossiya Fanlar akademiyasining Tilshunoslik institutida boshlangan tadqiqot loyihasi doirasida boshlangan. Teliya fikricha, frazeologiyaga lingvokulturologik yondashish birinchi navbatda J.G. von Herder va W. von Humboldt (Teliya & Doroshenko 2010). Shuningdek, u A. K. Bayburin, R. Bartes, E. Kassirer, J. G. Freyzer, G. D. Gachev, A. Ya. Gurevich, V. V. Ivanov, C. G. Yung, L. Levi-Bruhl, D. S. Lixachev, Yu. M. Lotman, B. Malinovski, E. Sapir, G. G. Shpet, Yu. S. Stepanov, V. N. Toporov, E.B.Tylor, B.A.Uspenskiy, J.L.Vaysgerber, B.L.Vorf, L.Vitgenshteyn va boshqalar hissa qo'shgan.

Frazeologiyaga lingvokulturologik yondashuvning eng muhim nazariy tamoyillari Teliyaning 1990-yillarning o'rtalaridan 2010-yillargacha nashr etilgan bir qator asarlarida (masalan, Teliya 1995, Teliya 1996, Teliya 1999, Teliya & Doshenko 2006; Ushbu ishlarda ta'kidlanganidek, ko'rib chiqilayotgan yondashuvning asosi bo'lgan asosiy nazariy taxminlar quyidagilardir:

til va madaniyat ikkita alohida belgi (yoki semiotik) tizim bo'lib, ular o'rtasida o'zaro ta'sir munosabatlari mavjud;

"madaniyat-til" o'zaro ta'sirining asosiy natijalaridan biri frazeologik belgilarning shakllanishi;

Madaniyat va tilning o'zaro ta'siri natijasida yaratilgan frazeologizmlar juda katta miqdordagi madaniy bilimlarni saqlashi va to'plashi va voqelikning milliy (yoki madaniyatga bog'liq) dunyoqarashining o'ziga xos usullarini o'z tasvirlari orqali aks ettirishi mumkin bo'lgan maxsus belgilardir;

Frazeologizmlarning boy madaniy mazmuni, ularning ekspressiv va emotsional kuchi, tilning barcha sohalariga kirib borishi, nutq qo'llanilishining keng doirasi va boshqa ba'zi tipik xususiyatlari frazeologizmlarni "madaniy belgilar" (ya'ni, madaniy prototiplar) vazifasini bajaradigan til vositalariga aylantiradi. madaniy ramzlar, madaniy stereotiplar);

“eng yuqori” kategoriyasi va lingvokulturologik tadqiqotlarning boshlang'ich nuqtasi frazeologizmlarda madaniy mazmuni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydigan til so'zlovchisining individual mentalitetidir.

V.N. Teliya frazeologik birliklarni lingvokulturologik jihatdan o'rganilishi tilga milliy qadryatlar va an'analari masalalarini ochib berishga turtki bo'lishini ta'kidlaydi. Bu yondashuv tadqiqotchini frazeologik birliklar va madaniyatning o'zaro bog'liqligini o'rganishga qaratadi va V. N. Teliyaning fikricha, “madaniyat va frazeologik birliklar o'rtasidagi bog'lanish madaniy konnotatsiya orqali amalga oshiriladi, bu esa majoziy asosni talqin qilish natijasida yuzaga keladi. madaniy va milliy me'yorlar va stereotiplar bilan o'zaro bog'lash” . Shuningdek, V. N. Teliya “Frazeologik birliklarni lingvokulturologik tahlil qilishning asosiy maqsadi madaniy va odatda me'yorlar, stereotiplar va boshqa madaniy belgilar bilan majoziy assotsiatsiyalar ko'rinishidagi ma'noga hamroh bo'ladigan va bu konnotatsiyalarga ma'no beruvchi kognitiv protseduralar orqali bir-biri bilan bog'liq bo'lgan milliy konnotatsiyalar”. V. N. Telia ta'kidlaganidek, frazeologik birliklar “xalqning milliy o'z-o'zini anglash mulki yoki shunchaki unutilmas belgisiga aylangan tarixiy tajribasi bilan bog'liq”. Aslida har ikki tilda frazeologik birliklari orasida ushbu millatlarning voqeligi, urf-

odatlari, tarixiy faktlari kabilar bilan bog'liq bo'lgan frazeologik birliklar mavjud bo'lib, ularda o'zbek va ingliz xalqlarining san'ati, sporti, kundalik hayoti, kiyim-kechak, taom, din, tarix sohalariga oid so'zlar mavjud.

V.N. Teliya ta'kidlaganidek, tilning frazeologik tarkibi "lingvistik ko'zgudir

va madaniy hamjamiyat o'zining milliy o'ziga xosligini belgilaydi", ya'ni frazeologik birliklar mahalliy xalqqa yuklangan. Til jamiyatda rivojlanadi va usiz yashay olmaydi turli tarixiy bosqichlarda uning rivojlanishi va shakllanishiga hissa qo'shgan ona tilida so'zlashuvchilar.

Frazeologik birliklar o'z ma'nolarini bir-biriga qo'shmaydi, balki butunning o'ziga xos umumiy ma'nosini hosil qiladi. Tushunish jarayoni va muloqot jarayoni murakkablashadi. Frazeologik birliklarda milliy madaniy semantika mavjud.

Ta'kidlanganidek, frazeologizmlar hissiy yukni ko'tarib, chet ellik ma'ruzachiga qiyinchilikni yengishga yordam beradi.

Nutqda frazeologizmlardan foydalanib, qabul qiluvchi o'z fikrining haqiqiy bilimga asoslanganligini ko'rsatadi. Inson xarakterini o'rganish nafaqat psixologiya balki lingvistika sohasida ham muhim hisoblanadi. Aynan xarakterni ifodalovchi frazeologik birliklar va iboralarda lingvokulturologiya, xalqlarning etnik kelib chiqishi, marosimlar, urf odatlarni chambarchas bog'lashning ahamiyati zarurdir.

Debora Shiffrinning "Idiomalarning xarakterlashdagi o'rni" adabiy nutqda xarakterni tasvirlashda idiomatik iboralarning vazifasini o'rganadi. Uning nutqining mazmuni quyidagi fikrlarni o'z ichiga oladi:

Shiffrin kundalik tilda keng tarqalgan idiomatik iboralar mualliflar tomonidan hikoyalardagi belgilarni shakllantirish uchun qo'llaniladigan lingvistik vositalar sifatida xizmat qilishini muhokama qiladi.

Muallif idiomalarning ma'nosi va qo'llanilishiga madaniy va kontekst omillari qanday ta'sir qilishini muhokama qiladi. Idiomatik iboralarni madaniy va vaziyatli kontekstda tushunish samarali xarakterlash uchun juda muhimligini yoritadi.

Shiffrin, mualliflar personajlarni rivojlantirish uchun idiomalardan qanday foydalanishini ko'rsatish uchun adabiy matnlar tahlilini taqdim etadi. Ushbu misollar idiomatik iboralar adabiyotda xarakter tasviriga qanday hissa qo'shishini ko'rsatishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. В.Маслова. Лингвокультурология. -М, "Academia",2001, 3
2. Виноградов, Виктор Владимирович. Современный русский язык: Грамматическое учение о слове. Выпуск 2. Государственное учебно-педагогическое издательство наркомпроса РСФСР, 1938.
3. Teliya, V.N. The priority tasks and methodological problems of the study of the phraseological content of the language in the context of culture / VN Teliya // Phraseology in the context of culture. - М.: Languages rus. culture, 1999. –p.13-24.

4. / VN Telia // Phraseology in the context of culture. - М .: Languages rus. culture, 1999. –р.4,67
5. / VN Telia // Phraseology in the context of culture. - М .: Languages rus. culture, 1999.
6. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya. Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokul'turologicheskiy aspekty. – М.: Shkola «Yazyki russkoy kul'tury», 1996. – 288 s. М
7. Schiffrin, D. (1981). The Role of Idioms in Characterization. Text - Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse, 1(3), 243-266.